

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th September - 2024

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

ДЎСТЛИК КОНЦЕПТИ: ТАДҚИҚОТНИНГ НАЗАРИЙ АСПЕКТЛАРИ

Тоштемирова Нозимахон Анваржон кизи

Фаргона вилояти Фуркат тумани 4-ИДУМ инглиз

тили уқитувчиси 998936449055

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада дўстлик концепти ҳақидаги фалсафий қарашлар, дўстлик концептига бўлган турли даврлардаги турлича қарашлар, концептнинг этимологияси ва унинг ривожланиш босқичлари ҳақида сўз боради. Мақолада, шунингдек антик фалсафада дўстлик тушунчасининг одамлар ўртасидаги ижобий алоқаларнинг турли шакллари ичидан изчил равишда ажратиб олиш ва унинг нафс, нафсга асосланган муносабатларга қарама-қаршилиги асосида ташкил этилган муносабатлардан фарқлаш зарурати бўлади. Худди шу схема кеч уйғониш даври ахлоқидаги дўстлик таҳлилида ҳам такрорланади. Дўстликни ота-она ва болалар ўртасидаги муносабатлардан, аёлга муҳаббат ва ўғил болаларга бўлган муҳаббатдан, шунингдек, дўстликни яқин таниш ёки фойдали алоқа деб анъанавий тушунишдан изчил равишда ажратиб кўрсатиб, мукамал дўстлик образини яратади.

Калит сўзлар: концепт, экспрессивлик, концептуал қараш, семантика, ўзаро алоқа, тушунча.

АННОТАЦИЯ

В данной статье говорится о философских взглядах на понятие дружбы, различных взглядах на понятие дружбы в разные периоды, этимологии понятия и этапах его развития. В статье, как и в античной философии, возникнет необходимость последовательно отличать понятие дружбы от различных форм положительных отношений между людьми и отличать его от отношений, организованных на основе противоположности эгоцентричного, эгоцентричного. -центрированные отношения. Та же самая закономерность повторяется при анализе дружбы в этике позднего Возрождения. Он создает образ идеальной дружбы, последовательно отличая дружбу от отношений между родителями и детьми, от любви к женщинам и от любви к мальчикам,

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th September - 2024

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

а также от традиционного понимания дружбы как близких или полезных отношений.

Ключевые слова: концепт, выразительность, концептуальный взгляд, семантика, взаимодействие, понятие.

ANNOTATION

This article talks about the philosophical views on the concept of friendship, different views on the concept of friendship in different periods, the etymology of the concept and the stages of its development. In the article, as well as in ancient philosophy, there will be a need to consistently distinguish the concept of friendship from various forms of positive relations between people and to distinguish it from relations organized on the basis of the opposite of self-centered, self-centered relationships. The same pattern recurs in the analysis of friendship in late Renaissance ethics. He creates an image of the perfect friendship by consistently distinguishing friendship from the relationship between parents and children, from love for women and from love for boys, as well as from the traditional understanding of friendship as intimate or beneficial relationships.

Keywords: concept, expressiveness, conceptual view, semantics, interaction, understanding.

Дўстлик ҳақидаги фалсафий мунозаралар антик даврларга бориб тақалади, дўстлик ўрта асрлар, уйғониш ва маърифат даврларидан ўтди ва ҳозирги кунгача ўз долзарблигини сақлаб келмоқда. Аристотел, Платон, Эпикур, Эпиктет, Теофраст, Диоген Лаертиус, Сенека, Цицерон, Плутарх дўстлик муаммолари билан шуғулланган. Ҳозирги вақтда Монтень, Гольбах, Гельвеций, Ларошфуко, Честерфилд, Юм, Кант, Шопенгауэр, Гегель, Ницше ва бошқалар шуғулланиб келмоқда.

Дўстлик-*philia* жуда эрта юнон фалсафасида алоҳида мулоҳазалар мавзусига айланди, бу ерда бундай муносабатлар кенг ва тор тушунчаларда тақдим этилади. Дўстликни кенг тушуниш билан одамлар ўртасида ихтиёрий равишда ўрнатилган ҳар қандай ижобий муносабатлар, хоҳ у сиёсий иттифок, хоҳ қариндошлик, қўшничилик ва бошқалар бўлсин дўстлик деб ҳисобланади.

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th September - 2024

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

Бундай кенг тушунча, шубҳасиз, «philia» сўзининг этимологияси билан боғлиқ. У қабила деган маънони англлатувчи «phyle» сўзи билан боғлиқдир. Фила қабиласи юнон халқининг энг қадимги бўлинмаси бўлиб, қадимги яҳудийларнинг “қабиласи” га ўхшайди. Қабила тизимининг парчаланиши билан «phyle» сўзи ҳар қандай қариндошлик уюшмасини билдира бошлайди. Кўпинча “дўстлик” деб таржима қилинган қадимги юнонча «филия» (philia) сўзи рус тилида ҳам, инглиз тилида ҳам аниқ мос келмайди. Бу нафақат “дўстлик”, балки “дўстлашув”, “макон”, “севги”, умуман олганда “яқинлашиш”, “бирлашиш”, тўлиқ қўшилиш даражасига етиб боришгача бўлган ҳиссиётларни билдиради¹.

Дўстлик этикасининг тор тушунча билан тақдим этган Аристотел фикрича², дўстлик руҳий яқинлик ва ўзаро самимий меҳрга асосланган махсус - ахлоқий жиҳатдан гўзал муносабатлардан иборат. Инсон доимий равишда ва охиригача ўзини фазилатли инсон сифатида намоён қилади, бу дўстликнинг таърифи бўлиб кўринади ва уни севгидан ажратиб туради.

Аристотелнинг ахлоқий дўстлик концептининг асосий элементлари қуйидагилардан иборат:

- дўстликда инсон ўзи учун бошқасига яхшилик тилайди;
- ўзи ҳақида ўйламай, имкони борича у яхшиликни тарғиб қилишга ҳаракат қилади;
- “дўстга ўзи каби муносабатда бўлади”.

Шундай қилиб, Аристотел учун дўстлик тушунчасининг марказий семантик хусусияти алтруистик тамойилдир. Бу тенденция сўнгги стоицизм ва христианликда ривожланади. Умуман олганда, Аристотелнинг дўстлик ҳақидаги ғояларига кейинчалик оз нарса қўшилганлигини айтиш керак. Шундай қилиб, стоиклар орасидаги дўстлик Аристотелнинг ўзини дўст билан таништириш аналогини ўз ичига олади. Сенекада бу ўхшатиш ишонч билан боғлиқ ҳолда кўрсатилган: дўстни бутун қалбинг билан қабул қилишинг керак ва унга ўзинг каби ишонишинг керак: “Аммо агар сиз кимнидир дўст деб

¹ Кон И.С. Дружба: этико-психологический очерк. - М.: Политиздат, 1989. 348 с.

² Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории. — Мн.: Литература, 1998. 1392 с.

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th September - 2024

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

билсангиз ва шу билан бирга уни ўзингиз деб ишонмасангиз, унда Сиз адашяпсиз ва ҳақиқий дўстликни билмайсиз³”.

Стоиклар ўртасидаги дўстлик ирода эркинлиги ва фазилатга асосланган муносабатлар шакли сифатида концепцияланган. Диоген Лаертеснинг гувоҳлигига кўра, илк стоиклар “дўстлик фақат излаётганлар ўртасида мавжуд, чунки уларнинг ўхшашлиги бу дўстлик ҳаётнинг маълум бир умумийлиги бўлиб, биз дўстларимизга ўзимиз каби муносабатда бўлишимиздан келиб чиқади⁴”. Дўстлик нима деган саволга Стоик Зенон ҳам Аристотелча жавоб берди: “Иккинчи ўзлик⁵”. Эпиктет Аристотелнинг дўстлик фазилатдир, деган ғоясини ўзига хос тарзда такрорлайди: кимдир ҳақида уни дўст деб айтиш унинг ҳалол ва адолатли эканлигини билдиради. Шунинг учун ҳақиқий дўстлик жуда кам учрайди. Биргаликда бўлганлар дўстликка қодирми ёки йўқми, улар ўзларини қаерга қўйишлари ва бу ўз фойдаларига боғлиқ - ихтиёрий равишда, дўстликни ўзларидан ёки ташқаридан қидиришади. Дўстлик қариндошлик, оилавий муносабатлар ёки ўртоқлик билан бирга бўлиши мумкин, лекин бу уларга боғлиқ эмас, чунки дўстлик “ҳалоллик, виждон бор жойда, гўзалларга садоқат бор жойда мавжуддир⁶”.

Эпикур концептсиясида дўстлик донишмандларнинг бахтга интилишдан келиб чиқади: “Донолик бутун ҳаётнинг бахтини таъминлайди, энг муҳими, дўстликка эга бўлишдир⁷”. Бунга қуйидаги фикр ҳам қўшилади: “Олижаноб одам донолик ва дўстлик билан банд бўлади: улардан яхши бири ўлган бўлиш, иккинчиси ўлмас бўлишдир⁸” деган фикрни ўртага ташлайди. Кўриниб турибдики, Эпикур ҳам Арасту сингари дўстликнинг ҳар хил турлари, дўстликда турли босқичлар мавжудлигини тан олган. Дўстлик асоси манфаатга интилишдир, деган сўзлари бор. Бироқ, дўстлик фойда олишга интилишдан бошланади, лекин у ўз-ўзидан қимматлидир: “Ҳар қандай

³Сенека. Письма к Луцилию, III, Кн. 2. - М.: Алетея; Новый Акрополь, 2000. -489 с.

⁴Диоген Лаертский. О жизнях, учениях и изречениях знаменитых философов. -М.: Мысль, 1979. - 306 с.

⁵ Диоген Лаертский. О жизнях, учениях и изречениях знаменитых философов. -М.: Мысль, 1979. - 276 с.

⁶ Эпиктет. Беседы, II, 22,30. - М.: Ладомир, 1997. 143 с.

⁷ Диоген Лаертский. О жизнях, учениях и изречениях знаменитых философов. -М.: Мысль, 1979. - 216 с.

⁸ Диоген Лаертский. О жизнях, учениях и изречениях знаменитых философов. -М.: Мысль, 1979. - 224 с.

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th September - 2024

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

дўстлик ўз манфаати учун орзу қилинган ва у ўз бошланишини фойдадан олади⁹”.

Цицерон (одатда стоик Посидониуснинг ахлоқий қарашларини ишлаб чиққан) Аристотел ва стоиклардан фарқли ўлароқ, дўстликни донишмандларга хос бўлган идеал бирлашма сифатида эмас, балки ҳақиқий муносабатлар сифатида таҳлил қилишга интилади, аммо бу фақат одамлар ҳалол, мард, содиқ ва қатъиятли одамлар орасида мумкин бўлади деган фикрни беради. Эпикурдан фарқли ўлароқ, Цицерон дўстлик моҳиятини заруратдан эмас, балки табиатдан келиб чиқадиган муносабатлар сифатида тушуниш ҳаракат қилади: яъни улар завқ ёки фойда олиш истагида эмас, дўстона муносабат, меҳр-муҳаббат туфайли дўстга интилади. Цицерон алоҳида таъкидлаб айтадики, лотин тилидаги *amicitia* (дўстлик) сўзи *amor* (севги) сўзидан келиб чиққан¹⁰. Айни пайтда, Аристотел каби, Цицерон дўстликни мукамал ва ахлоқий жиҳатдан гўзал муносабатлар деб таърифлайди.

Шундай қилиб, антик фалсафада дўстлик тушунчасини одамлар ўртасидаги ижобий алоқаларнинг турли шакллари ичидан изчил равишда ажратиб олиш ва унинг нафс, нафсга асосланган муносабатларга қарама-қаршилиги асосида ташкил этилган муносабатлардан фарқлаш зарур бўлади. Худди шу схема кеч уйғониш даври ахлоқидаги дўстлик таҳлилида ҳам такрорланади. Демак, М.Монтен дўстликни ота-она ва болалар ўртасидаги муносабатлардан, аёлга муҳаббат ва ўғил болаларга бўлган муҳаббатдан, шунингдек, дўстликни яқин таниш ёки фойдали алоқа деб анъанавий тушунишдан изчил равишда ажратиб кўрсатиб, мукамал дўстлик образини яратади:

- а) дўстликнинг ўзидан бошқа ҳисоб-китоблар ва мулоҳазалар йўқ;
- б) “икки дўстнинг иродасини тўлиқ ва якуний бирлаштириш” мавжуд;
- в) шундай қилиб, “мурувват, ваъда, миннатдорчилик, илтимос, ташаккур билдириш” ва ҳоказо муносабатлардаги одамлар ўртасидаги муносабатлар ҳеч қандай қийматга эга эмас;
- д) инсоннинг барча руҳий мотивлари соф ва бенуқсондир¹¹.

⁹ Диоген Лаэртский. О жизнях, учениях и изречениях знаменитых философов. -М.: Мысль, 1979. - 220 с.

¹⁰ Цицерон. О старости. О дружбе. Об обязанностях. — М: Наука, 1993. 36,47 с.

¹¹ Монтень М. Опыты в 3 кн. Кн.1-2. — М.: Наука, 1979. -170-182 с.

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th September - 2024

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

Кейинчалик фалсафада, умуман олганда, манфаатсиз муносабатлар - эгоистик муносабатлар сифатида дўстликнинг ушбу концептуал қарама-қаршилиги сақланиб қолади. Дўстликни идрок этишда танқидийлик ёки юксалиш бу қарама-қаршилиқнинг қайси томонига устунлик берилганига боғлиқ эди.

Бироқ, улар қанчалик қарама-қарши бўлмасин, бу иккала семантик хусусият етук ёшдаги одамлар ўртасидаги дўстликнинг концептуал қарашларига кўпроқ хосдир. Ёшлар эса яқинлик ва ифодалилик нуқтаи назаридан дўстлик талабларни оширишга интилади. Романтиклар ҳис-туйғуларни объектив ва яхши ниятдан устун қўядилар. Уларнинг дўстлиги фазилат эмас, балки тирик туйғу, тўғридан-тўғри ҳаётий тажриба бўлиб, унинг ташувчиси етук эр йигит эмас, балки қизғин ёшликка айланади. 18-аср адабиётида “ёшлик” ва “дўстлик” тушунчаларининг бирлиги тасдиқланади, улар деярли синоним сифатида намоён бўлади¹².

Дўстликнинг романтик хусусияти унинг таъсирчан ифодали бошланишини таъкидлайди. Гарчи яқинроқ текширилганда, гипертрофияланган экспрессивлик ўзаро фойдаланишга асосланган муносабатлар каби худбин бўлиб чиқсада, бу ерда романтиклар нафақат ўзларини дўстликда синашади, балки дўстлик тушунчасини идеаллаштирадилар. Дўстликнинг романтик хусусиятини танқид қилган Гегел, “дўстлик ёшлиқнинг бир даври” эканлигини айтади, чунки бу ёшлик дунёси, романтиклар ишонганидек, катталарникидан кўра бойроқ ва индивидуалроқ бўлганлиги учун эмас, балки бу етарли даражада индивидуалдир эмаслигидадур¹³.

Ўсмирлик даврида шахслар ўзларининг ҳақиқий муносабатларининг умумий ноаниқлигида яшайдилар, бу ерда улар бир тафаккур, ягона ирода ва ягона фаолиятда бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлишади - бирининг иши дарҳол иккинчисининг ишига айланади. Ёшлик дўстлиги эҳтиросга бўйсунди - у тезда пайдо бўлади ва дарҳол йўқолади, Болалар дўстлиги биргаликда ўйин-кулги шароитида завқланиш учун жой бор экан, давом этади. Бу ерда “кўздан нари - кўнгилдан нари” тамойили амал қилади. Болалар бошқа компаниядан завқ олгунгача дўст бўлишади (компаниядан, яъни индивидуалликдан эмас, балки биргаликдаги фаолиятдан).

¹² Кон И.С. Дружба: этико-психологический очерк. - М.: Политиздат, 1989. -95 с.

¹³ Кон И.С. Дружба: этико-психологический очерк. - М.: Политиздат, 1989. -110 с.

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th September - 2024

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

Гегелнинг сўзларига кўра, “етук одамларнинг дўстлиги бошқа бировнинг шахсиятидан оладиган завқга эмас, балки умумий кўшма бизнесдаги характер ва манфаатларнинг ўхшашлигига асосланади¹⁴”. Бироқ, худди шу хусусият аллақачон айтиб ўтилган болалик дўстлигига ҳам берилиши мумкин.

Демак, завқ, фойда, фазилат - бу учаласи ҳам дўстлик тушунчасининг ажралмас семантик белгиларидир, лекин улар кўриб чиқиладиган муносабатларнинг иерархик тузилишида жойлашишига қараб концептуал хусусиятларга эга бўлади. Ушбу концептсияни таҳлил қилишда мотивацион ёндашув билан ҳақиқий дўстликнинг пойдевори, фазилати кўринади. Бу туйғу у ёки бу одамга юқоридан Худо томонидан берилган доимий нарсадир. Шундай қилиб, инглиз файласуфи С.К. Люис ёзади: “Дўстлик ақл ёки дид учун мукофот эмас, балки Худонинг қуролидир; унинг ёрдами билан Раббий бошқа одамнинг гўзаллигини очиб беради¹⁵”. Бу фикр билан келишган ҳолда, кўшишингиз мумкин - биринчи навбатда, қалбингизнинг гўзаллигини. Шунга кўра, дўстликнинг кучи, чуқурлиги, бундай муносабатлар иштирокчиларининг бошқа хусусиятларидан (ёши, ижтимоий мавқеи, манфаатлар тўқнашуви ва бошқалар) қатъи назар, ушбу фазилат даражасига тўғридан-тўғри пропорционалдир. Гарчи иккинчиси дўстликнинг ўрнатилиши, ривожланиши ва табиатига таъсир қилмайди, дейиш мутлақо нотўғри бўлади.

Кексаликда дўстлик яна ўзининг эксклюзивлигига эга бўлади, унинг психологик аҳамияти яна ортади. Оила, меҳнат муносабатлари иккинчи ўринга ўтади. Инсоннинг илиқлик ва мулоқотга бўлган эҳтиёжи кучаяди. Кексаликдаги дўстлик ёши, жинси бўйича кўпроқ ўзгаришларга имкон беради. Улар кўпинча турли авлод одамлари, кекса одам ва йигит ўртасида пайдо бўлади. Гарчи бу муносабатларни устозлик деб аташ аънаналари мавжуд бўлса-да, бу ҳали ҳам дўстлик шаклидир. Кекса одам ўзининг ёш шеригида ташвишланадиган нарса ва миннатдор суҳбатдошни топади ва у ўз навбатида, доно тажрибали дўстида намунали ва тушунадиган одамни кўради, унга кўрқмасдан очилади. Бобо-бувилар ва набираларнинг психологик яқинлиги кўпинча оталар ва болалар ўртасидаги кескинликдан фарқ қилади. Бу баъзи

¹⁴ Кон И.С. Дружба: этико-психологический очерк. - М.: Политиздат, 1989. -111 с.

¹⁵ Льюис С.К. Любовь. Страдание. Надежда. Притчи. Трактаты: пер. с англ. — М.: Республика, 1992. - 242 с.

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th September - 2024

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

кекса одамларнинг ўзларининг ёш авлодларига нисбатан бағрикенглиги, уларга тақиқлар ёки рухсатлар билан эмас, балки тўғри ахлоқий танлов қилиш учун қимматли маслаҳатлар билан ёрдам беришлари билан боғлиқдир.

Дўстликнинг бу охириги турини тенгсизликка, Арастуниги фикрича, бир томоннинг иккинчисидан устунлигига асосланган дўстона муносабатлар деб таснифлаш керак. Бу турмуш ўртоклар, севишганлар, оталар ва болалар, боболар ва набиралар, бошлиқлар ва хизматчилар, ҳокимият ва фуқаролар ва бошқа дўстлик турларида кўринади. Аристотел: “Устозликка асосланган бу барча дўстликларда дўстлик туйғуси мутаносиб бўлиши керак”, - дейди уларнинг кадр-қимматига мувофиқ. “Агар дўстона туйғу кадр-қимматга тўғри келса, у маълум маънода тенглаштиришга эришилади, бу дўстликка хосдир тушунчадир ¹⁶” (Аристотел 1998: 339). Бу ерда Аристотел дўстликни муносабатлар сифатида эмас, балки дўстона меҳр, фарзандлик севгиси - дўстликни тавсифловчи туйғу ҳақида гапиради, бу ерда дўстлик бутун севгининг ахлоқий томонидир¹⁷. Онанинг боласига бўлган муносабатида ёки хотиннинг эрига бўлган ҳис-туйғуларида ёки қариндошлар, севишганлар муносабатларида битта умумий мулк мавжуд - бунда инсон ўзини намоён қилади. Бу туйғу қанчалик катта бўлса, бошқа бировнинг манфаати учун қилинган ишлар қанчалик ахлоқий бўлса, одамлар, жамиятлар ёки давлатлар ҳақида гапирадиган бўлсак, бу муносабатлар ҳақиқий дўстликка яқин бўлади. Шундай қилиб, дўстлик тушунчасининг семантикаси ахлоқ фалсафасида унинг турли хил кўринишларида кўриб чиқилади: а) мотивларнинг мазмуни (завқни иташдан - гедонистик тушунча; бахтга интилишдан - ... Эпикур тушунчаси; фойда - рационал эгоизм тушунчаси; фазилатдан - стоик тушунча); б) шериклар тури (ёшлар ёки кексаларнинг дўстлиги, турмуш ўртоклар, хонадон аъзолари ва қариндошлари, севишганлар, қуролдошлар, меҳмон ва меҳмондўстлик ва бошқалар); в) муносабатларнинг табиати (тенг ёки тенгсиз дўстлик). Бу белгиларнинг барчаси турли хил миқдорий жиҳатдан янги, у ёки бу тарзда ҳар хил, ўзгарувчан комбинацияларни шакллантириши мумкин, бу

¹⁶ Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории. — Мн.: Литература, 1998. -339 с.

¹⁷ Альберони Ф. Дружба и любовь. — М.: Прогресс, 1991. -44 с.

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th September - 2024

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

маълум бир маданиятга, жамиятга хос бўлган дўстона муносабатларни тавсифлайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Кон И.С. Дружба: этико-психологический очерк. - М.: Политиздат, 1989. 348 с.
2. Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории. — Мн.: Литература, 1998. 1392 с.
3. Сенека. Письма к Луцилию, III, Кн. 2. - М.: Алетея; Новый Акрополь, 2000. -489 с.
3. Эпиктет. Беседы, II, 22,30. - М.: Ладомир, 1997. 143 с.
4. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. - М.: Мысль, 1979. -216 с.
5. Цицерон. О старости. О дружбе. Об обязанностях.—М: Наука, 1993. 36,47 с.
6. Монтень М. Опыты в 3 кн. Кн.1-2. — М.: Наука, 1979. -170-182 с.
7. Льюис С.К. Любовь. Страдание. Надежда. Притчи. Трактаты: пер. с англ.— М.: Республика, 1992. -242 с.
8. Альберони Ф. Дружба и любовь. — М.: Прогресс, 1991. -44 с.

